

جنگ ایران و عراق؛ موضوع معرفت و منشاء قدرت

تاریخ هر کشوری نشان دهنده شکست ها و پیروزی های مردمی است که در سرزمینی زندگی می کنند. آنها برای مقابله با تهدیدات، ساختارهایی را ایجاد، توانمندی هایی را کسب و تدابیری را اندیشیده و اقدام می کنند. همچنین در فرایند جنگ، اهدافی را تأمین و هزینه هایی را متحمل می شوند.

جنگ قدیمی ترین تهدیدی است که ملل مختلف می شناسند و مطالعات جنگ و صلح و روابط بین الملل به آن می پردازند. جنگ، مهم ترین اقدام جمعی و اجتماعی به شمار می آید و تاریخی به درازای عمر جوامع بشری دارد. جنگ، عاملی اساسی در تلاش انسان ها برای توسعه و پیشرفت بوده و آنها همواره کوشیده اند به ابزارها و جنگ افزارهای پیشرفته و غیرقابل رقابت دست یابند. جنگ، نمادی از تلاش هوشمندانه انسان نسبت به سایر موجودات و انسان ها است. به موازات پیچیده تر شدن جوامع، رفتارهای آنها در جنگ نیز پیچیده تر شده است. پیچیدگی رفتار می تواند به سرگردانی طرف مقابل منجر شده و فرصت های بیشتری را فراهم آورده و پیروزی را آسان تر سازد.

رفتارهای اجتماعی انسان ها و جوامع، حساب گرانه و مبتنی بر الگوهایی است که مطالعه آن فلسفه وجودی مطالعات و تحقیقات جنگ و صلح را تشکیل می دهد. علم در پی شناخت رفتارهای فردی و اجتماعی و الگوهای حاکم بر آن است. جنگ از نخستین موضوعاتی است که مورد توجه علم و عالمان قرار گرفت. جنگ با هستی افراد و جوامع سر و کار دارد. پیروزی در جنگ، پیامدهای شیرینی برای جوامع دارد و شکست در آن به معنای از دست دادن بسیاری از ارزش ها و توانایی ها و فرصت ها است. باخت در جنگ می تواند به نابودی یک ملت منجر شود، در حالی که پیروزی در جنگ به برتری آنها بر دیگران می انجامد.

با مخرب و ویران گر شدن جنگ‌ها، شکست و پیروزی در آنها معنای عمیق‌تری یافت. ملت‌ها به خوبی دریافتند باید جلوی بروز جنگ را گرفت و اگر جنگ به وقوع پیوست، عزت و ذلت آنها در گرو شکست و پیروزی در آن خواهد بود. جنگ، واقعه‌ای نیست که بتوان به راحتی از کنار آن گذشت. جنگ‌های امروزی به شدت ویران‌گر هستند، اما تا کنون انسان‌ها راه‌حل‌نهایی برای اجتناب از آن نیافته‌اند. اگر جنگی به وقوع پیوست چگونه می‌توان با هزینه کمتر و دستاورد بیشتر، سرفراز از آن بیرون آمد؟

ویران‌گری جنگ، سرنوشت‌ساز بودن آن و روش‌مند بودن وقوع، تداوم و پایان جنگ، موجب شده جنگ بیش از سایر رویدادها و رفتارهای بشری مورد توجه علم و عالمان قرار گیرد. جنگ، موضوع علم است هم از آن جهت که ویران‌گر است و باید جلو آن را گرفت و در صورت وقوع باید به پیروزی دست یافت و هم این که جنگ‌ها و رفتار انسان‌ها در برابر هم از الگوهای پیروی می‌کنند که درک و شناخت آنها می‌تواند به پیش‌بینی رفتار جوامع و انسان‌ها در جنگ کمک کند.

اما جنگ‌ها با همه شباهت‌هایی که به هم دارند از یکدیگر متفاوت هستند. جنگ‌ها زمینه‌مند و بسترمحور هستند. آنها متأثر از ویژگی‌ها و شرایط خاص به وقوع می‌پیوندند، تداوم می‌یابند و در نهایت پایان می‌گیرند. هر جنگی ضمن برخوردار بودن از وجوه مشترک با جنگ‌های دیگر، از آنها متفاوت است. اگر ویژگی‌های عمومی جنگ‌ها بستری برای رده‌بندی و مطالعه آنها است، ویژگی‌های اختصاصی می‌تواند مرزهای دانش ما از جنگ‌ها را فراتر برده و به شناخت ما از آنها عمق بیشتری ببخشد.

جنگ عراق علیه ایران، جنگی غنی برای مطالعه و تحقیقات راهبردی است؛ درس‌های بی‌پایانی برای بررسی‌های علمی و تجربیات گرانقدری برای سیاست‌مداران در عرصه تصمیم‌گیری دارد. نظامیان می‌توانند درس‌های ارزشمندی از آن بگیرند و درس‌های ماندگاری را از آن تهیه و برای نسل‌های بعد بیاموزند. جنگ ایران و عراق ابعاد گوناگونی دارد. بررسی‌هایی که تاکنون از جنگ ایران و عراق صورت گرفته است، قطره‌ای از دریای بی‌کران است. این جنگ در سطوح و حوزه‌های گوناگون، قابل مطالعه و بررسی است. در فصلنامه تخصصی دفاع مقدس تلاش می‌شود ابعاد گوناگون این جنگ مورد بررسی قرار گیرد.

جنگ ایران و عراق از تغییر و تحولاتی متأثر بود که در دو کشور ایران و عراق و منطقه به وقوع پیوست. جنگ‌های مدرن را نمی‌توان به شکل مجزا و بی‌ارتباط با دولت‌های دیگر، ترتیبات منطقه‌ای و ساخت نظام بین‌الملل بررسی کرد. اگر بخشی از مولفه‌ها و عوامل تأثیرگذار در درون مرزهای ملی باشد، بخش دیگری از آنها در عرصه منطقه‌ای و بین‌المللی است. پرسش این است که عواملی چون ساختار نظام بین‌المللی چگونه بر روی شروع، تداوم و پایان جنگ ایران و عراق تأثیر گذاشت؟ این تأثیرات به چه میزان و از طریق چه سازوگاری صورت گرفت؟

در این شماره از فصلنامه نگین ایران از چند منظر متفاوت، نحوه و میزان تأثیرگذاری ساختار دوقطبی نظام بین‌المللی و کشورهای دیگر به ویژه پاکستان، بر جنگ ایران و عراق بررسی شده است. در مقاله نخست به صورت

مستقیم، تأثیرگذاری ساختار دوقطبی نظام بین‌المللی بر جنگ تحمیلی بررسی می‌شود. نویسنده این مقاله شروع جنگ تحمیلی عراق علیه ایران را از منظر وقوع انقلاب اسلامی در ایران مورد توجه قرار می‌دهد. از نظر دکتر متقی، کشورهای انقلابی بیش از سایر واحدهای سیاسی، در معرض منازعات منطقه‌ای و بین‌المللی قرار می‌گیرند. علت این امر را می‌توان در ارتباط با واکنش بازیگران محیطی نسبت به انقلاب و فرایندهای انقلابی دانست. از آنجا که هر ساختاری میل به تعادل دارد. از این رو، حکومت‌های انقلابی عامل شکل‌گیری عدم توازن در سیاست بین‌الملل تلقی می‌شوند. به همین دلیل، نشانه‌هایی از ائتلاف برای مقابله با آنان ایجاد می‌شود. واقعیت‌های موجود نشان می‌دهد اقدام صدام علیه ایران بیش از آنکه پاسخی به چنین انقلاب‌هایی باشد، باید آن را انعکاس واکنش جمعی بازیگران منطقه‌ای - بین‌المللی نسبت به ذات، ایدئولوژی و فرآیندهای ناشی از انقلاب اسلامی ایران دانست. طبیعی است که در چنین شرایطی، عوامل هویتی و تاریخی نیز می‌توانند نقش کاتالیزور و تسریع‌کننده تضادها را داشته باشند.

در حالی که مقاله نخست تأثیر نظام بین‌المللی بر شروع جنگ را با توجه به تأثیرات منطقه‌ای و بین‌المللی انقلاب اسلامی بررسی کرده است، مقاله دوم به تأثیر متقابل تحولات جنگ بر بازیگران مهم منطقه‌ای و بین‌المللی در عرصه جنگ دریایی می‌پردازد. دو کشور ایران و عراق از شهریور ۱۳۵۹ درگیر یک جنگ تمام‌عیار منطقه‌ای بودند و می‌کوشیدند که از همه توان خود برای تأمین اهداف و کاربست راهبردها استفاده کنند. آنها علاوه بر خشکی، جنگ دریایی نسبتاً وسیعی را تدارک دیدند. اما جنگ دریایی زمانی در روند تحولات جنگ و سرنوشت آن موثر واقع شد که در سطح منطقه‌ای گسترش یافت و منافع بازیگران مهم منطقه‌ای و بین‌المللی را به شکل جدی مورد تهدید قرار داد. در همین حال در شکل‌گیری جنگ دریایی ایران و عراق عوامل گوناگون نقش داشتند. این جنگ در بستری شکل‌گرفته که در آن منافع ملی و بین‌المللی کشورها با یکدیگر گره می‌خوردند. منافع آنها تحت تأثیر جنگ واقع شد و برای مقابله با تداوم آن وارد میدان شدند و نسبت به پایان دادن به آن اقدام کردند. انقلاب اسلامی، ذخایر عظیم نفت، رقابت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای ابرقدرت‌ها عناصر پیوند دهنده تحولات جنگ به منافع قدرت‌های بزرگ بود که با به خطر افتادن آنها سیاست دو ابرقدرت تغییر یافت و در جهت پایان بخشیدن به جنگ همسو شدند.

قدرت و توان هر کشوری در داخل آن است. این پایه‌های داخلی قدرت کشورها است که به توان‌مندی‌های بین‌المللی آن شکل می‌دهد. جنگ در نگاه رهبران شکل‌گرفته و روایت آنها از جنگ به دلیل جایگاه‌شان بیشترین تأثیر را در برداشت مردم از جنگ بر جای می‌گذارد. نگاه مردم و رهبران در فرایند تحولات جنگ و پیامدهای آن بسیار تعیین‌کننده است. مقاله سوم تلاش دارد نسبت‌گفتمانی انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی را در گفتمان امام خمینی (ره) مورد بررسی قرار دهد. انقلاب اسلامی و ارزش‌های آن بر مرکب جنگ سوار شده و در گفتمان بنیان‌گذار آن در قالب مکتب انقلابی بازتولید می‌شود تا تهدید جنگ تحمیلی به فرصتی برای بازسازی ارزش‌ها انقلاب اسلامی ایران تبدیل شود. در این راستا مقاله ششم نیز تأثیر انقلاب اسلامی بر نیروهای

مسلح جمهوری اسلامی ایران را بررسی می کند.

بررسی مواضع و عملکرد کشورهای دیگر در جنگ از هر جهت می تواند آموزنده باشد. حمایت کشورهای دیگر می تواند نقش موثری در قدرت مندی کشور و پیروزی و شکست آن داشته باشد. دولت پاکستان سیاست های متفاوتی را در مراحل مختلف جنگ عراق و ایران در پیش گرفت. مطالعه مواضع کشور پاکستان و تحولات آن در طول جنگ، موضوعی است که در مقاله چهارم به آن پرداخته شده است.

عملیات ثامن الائمه در بین عملیات های نظامی ایران که در طول جنگ تحمیلی عراق علیه ایران صورت گرفت از اهمیت ویژه ای برخوردار است. این عملیات علاوه بر اینکه باعث شکست محاصره آبادان شد، چشم انداز جدیدی درباره نوع عملیات های نظامی ایران برای مقابله با ارتش عراق، پیش چشم فرماندهان نظامی کشورمان قرار داد. روند طراحی، اجرا، دستاوردها و پیامدهای عملیات ثامن الائمه در مقاله پنجم بررسی شده است.

در بخش اسناد تلاش های عراق برای ایجاد موانع در مسیر نیروهای ایران در جبهه جنوب مورد توجه قرار گرفته و بررسی شده است. در طول جنگ تحمیلی هشت ساله عراق علیه ایران، بخش بزرگی از عملیات های نظامی دو کشور عموماً در جبهه جنوب اتفاق افتاد. شهرهای استراتژیک دو کشور در این منطقه قرار دارد. تصرف بصره می توانست تأثیر تعیین کننده در فرایند جنگ داشته باشد. بنابراین عراق و حامیان آن تمام تلاش خود را برای جلوگیری از وقوع این اتفاق به کار گرفتند. حجم کارهای مهندسی که در جبهه جنوب و به ویژه در منطقه شرق بصره از سوی عراقی ها برای احداث مواضع و خطوط پدافندی انجام شد واقعاً در خور توجه بود. در این مقاله تلاش شده براساس اسناد موجود مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، اقداماتی که توسط عراق برای ایجاد خطوط پدافندی در مناطق پیرامونی بصره صورتی گرفته، مورد بررسی قرار گیرد.

امید است این مجموعه بتواند در افزایش شناخت ما از جنگ و تحریر و انتقال درس های آن برای نسل های بعدی ایران مفید و موثر باشد.